

نظری سازمان‌های مردم‌نهاد

در

پیشگیری از اعتیاد

رضا معصومی (شایسته)

تأسف‌انگیز زیادی در مطبوعات جهان ناشی از شیوع اعتیاد منتشر می‌شود. بنابراین، معلوم می‌شود که شعاع ضررهای فردی و اجتماعی این معضل تا چه اندازه وسیع و خطرناک است (غنی فر، ۱۳۸۲). بررسی‌های «پراید» (۹۷-۱۹۹۶) روی بیش از ۴۰۰۰۰ دانش‌آموز نشان داد که استعمال موادمخدر در کودکان ۱۴ تا ۱۱ ساله در حال افزایش است و ماهانه ۱۱/۴ درصد دانش‌آموزان دبستانی از موادمخدر غیرقانونی استفاده می‌کنند (به نقل از پری، ۱۹۹۸).

در گزارش دیگر، استعمال موادمخدر از ۱۶/۴ درصد به ۲۳/۸ درصد افزایش داشته است (جانستون و همکاران، ۱۹۹۶).

ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست و بنابر برخی آمارها، میانگین سن اعتیاد بین ۲۹ تا ۲۷ است (قلعه‌ای‌ها، ۱۳۷۹) و ۶۶ درصد معتادان برای اولین بار مصرف مواد را در ۱۶ تا ۲۵ سالگی تجربه کرده‌اند (به نقل از منشی و همکاران، ۱۳۸۲) و بررسی‌های «غنی فر» (۱۳۸۲) نشان داد که ۶۹ درصد معتادان کمتر از ۳۵ سال سن داشتند که این نشان دهنده جوان بودن سن گروه معتادان است.

با توجه به موارد ذکر شده، گرایش نوجوانان و جوانان به سوءمصرف و وابستگی به موادمخدر که یکی از بزرگ‌ترین مشکلات قرن حاضر در

مقدمه:

توسعه و پیشرفت هر جامعه‌ای در ابعاد مختلف مرهون سرمایه‌های اصلی آن جامعه یعنی منابع انسانی، به‌ویژه جوانان است. اگر این سرمایه‌های جامعه به مخاطره بیفتند، بدون شک آینده روشنی را نمی‌توان برای آن جامعه متصور شد. از جمله خطرها و تهدیدها، مسئله و معضل گرایش جوانان به موادمخدر است که به‌عنوان آسیب و بزه‌ای که می‌تواند سبب‌ساز آسیب‌های جدی‌تری شود؛ شناخته شده است.

متأسفانه با نگاهی به آمارها و گزارش‌های رسمی و غیررسمی، شاهد گرایش افراد به سوءمصرف انواع موادمخدر هستیم.

آمار و اطلاعات دفتر کنترل موادمخدر سازمان ملل متحد نشان می‌دهد که در سراسر جهان سن ابتلاء به سوءمصرف موادمخدر و روان‌گردان در بین نوجوانان و جوانان در حال افزایش است، به‌نحوی که این معضل به‌عنوان سومین بحران جهانی قلمداد می‌شود (یارمحمدیان، ۱۳۸۲).

شایان ذکر است، استعمال موادمخدر، ویژه‌ی عدّه‌ی بخصوصی نیست، بلکه در تمام گروه‌های مردم در کشورهای جهان در حال پیشرفت است، تا حدی که در سال‌های اخیر مصرف موادمخدر و خرید و فروش آن در بین دانشجویان و دانش‌آموزان بسیار شایع شده و هر روز گزارش‌های

با توجه به تعاریف فوق، سازمان غیردولتی، نهادی مردمی دارای تشکیلات و ساختاری سازمانی، غیردولتی که با هدف خیرخواهانه بدون چشمداشت مادی برای اعضای آن و عام‌المنفعه تشکیل می‌شود و عضویت در آن بدون اجبار و داوطلبانه است.

پیشگیری در لغت به معنای جلوگیری، هر نوع اقدامی که طیب یا مأمور بهداری برای جلوگیری از بروز مرض انجام می‌دهد (عمید، ۱۳۷۲) و در «آکسفورد» به جلوگیری از چیزی به طور مثال، جلوگیری از جرم معنا شده است (کراولی، ۲۰۰۹). پیشگیری مجموعه برنامه‌هایی است که به صورت اولیه، ثانویه و نهائی میزان بروز انواع اختلال‌ها و معضل‌ها را تا حدودی جبران کند (کاپلان و سادوک، ۲۰۰۰).

پیشگیری دارای سه سطح آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی، عرضه خدمات و توانمندسازی و قادرسازی است (معصومی، ۱۳۸۹) که در اینجا با توجه به موضوع بحث به تعریف سطح اولیه (آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی) می‌پردازیم: «سازمان بهداشت جهانی»، هدف پیشگیری نخستین را اطمینان حاصل کردن از عدم بروز یک بیماری، فرایند یا مسئله می‌داند (سازمان بهداشت جهانی، ترجمه مهریار و جزایری، ۱۳۷۶).

حفظ، بهبود و ارتقاء سلامت در جامعه مهم‌ترین هدف برنامه پیشگیری اولیه است (موسوی چلک، ۱۳۸۵). پیشگیری اولیه به کوشش برای ممانعت از وقوع یک مشکل گفته می‌شود که از میزان بروز مشکلات در جامعه می‌کاهد (گلدستون، ۱۹۸۷). به عبارت دیگر، در این سطح، هنوز مشکل یا مسئله‌ای اتفاق نیفتاده است، لیکن اتفاق آن دور از واقعیت نخواهد بود (معصومی، ۱۳۸۹) و تهدیدها و خطرها وجود دارند و خنثی شده نیستند و باید اقدامات پیشگیرانه صورت پذیرد. مثل توصیه‌های بهداشتی و اقدامات پیشگیرانه در آغاز فصل زمستان برای مقابله با ویروس سرماخوردگی. «اعتیاد»، استفاده مکرر از یک دارو یا ماده شیمیایی که محرومیت از آن موجب بروز نشانه‌های در ماندگی و میل غیرقابل مقاومت به استفاده مجدد به آن ماده شود و منجر به تباهی سلامت جسمی و روانی می‌شود (کاپلان و سادوک، ترجمه دهگانپور و همکاران، ۱۳۷۴).

معتاد کسی است که در اثر مصرف مکرر و مداوم، به مواد مخدر یا دارو متکی شده باشد (موسوی چلک، ۱۳۸۵). اعتیاد حالتی است که استعمال متوالی یا متناوب ماده مخدر را در فرد ایجاد می‌کند و با استعمال آن، تحریک‌پذیری سلول‌های عصبی در دستگاه عصبی افزوده می‌شود (غنی فر، ۱۳۸۲) و به تدریج به علت ایجاد «تحمل»، نیاز به مصرف مقدار بیشتری از ماده احساس و زمان زیادی برای به دست آوردن و مصرف کردن ماده صرف می‌شود و با مصرف مکرر ماده در ایفای وظایف مربوط به نقش در کار، مدرسه یا خانواده افت یا شکست حاصل می‌شود.

ضرورت بیان مسئله:

توسعه و پیشرفت هر جامعه‌ای مستلزم فراهم کردن زمینه مشارکت خلاق، واقعی و سازمان‌یافته مردم است (قاسمیان، ۱۳۸۹) و اگر این سرمایه‌های اصلی جامعه دچار نقصان در سلامت جسم و روان شوند چه انتظاری از آن جامعه می‌توان داشت؟

امروز معضل اعتیاد به عنوان یک بیماری در کنار تهدید جمعیت، هسته‌ای و زیست محیطی، از جمله تهدیدهای جامعه جهانی است که متأسفانه جامعه انسانی را به مخاطره انداخته و به رغم تلاش‌های دولت‌ها در کنترل و درمان آن، توجه آن‌ها را به اقدام‌های پیشگیرانه نیز معطوف داشته و به همین منظور برای گروه‌های هدف در معرض آسیب، برنامه‌های پیشگیرانه در سطح منطقه‌ای، ملی و فراملی تدوین و اجرا کرده‌اند، لیکن پیچیدگی

جوامع است؛ تقریباً تمامی کشورهای جهان، از جمله ایران را بر آن داشته است تا با افزایش بودجه، تقویت اهرم‌های نظامی و انتظامی، محدودسازی و نظارت بر مرزهای خود، تجدیدنظر در رژیم‌های قضائی و مجازات‌ها، درصد مبارزه با این پدیده برآیند. لیکن، به رغم تلاش‌های این‌چنینی، بازخورد شایسته و اثربخشی از اجرای این برنامه‌ها حاصل نشده است.

بنابراین، اغلب کشورها، همسو و همگام با اجرای برنامه‌های مبارزه و کنترل مواد اعتیادآور، به دلیل ارزانی، آسانی و مفیدتر بودن برنامه‌های پیشگیرانه (سطح اولیه)، اقدام به تدوین و اجرای چنین برنامه‌هایی کردند که در این گذار، با توجه به گسترش سازمان‌های مردم‌نهاد (غیردولتی) و نقش مؤثر مشارکت‌ها در قالب نهادهای انجمن‌ها و... در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرا و با اعتقاد به توانمندی و اثربخشی این دسته از سازمان‌ها در تعیین سرنوشت جامعه در ابعاد مختلف، بخشی از مسئولیت‌ها به چنین سازمان‌هایی سپرده شده است.

شواهد و مطالعات نشان می‌دهد، این سازمان‌ها در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... به سبب فارغ بودن از فضای بوروکراسی پیچیده بخش دولتی و منفعت‌طلبی بخش خصوصی، می‌توانند این امکان را فراهم سازند تا در زمینه‌هایی چون مبارزه با فقر و گرسنگی، حفاظت از محیط‌زیست، جنگل‌داری، آسیب‌های اجتماعی و... موفق‌تر از بخش‌های خصوصی و دولتی عمل کنند (محمدی، ۱۳۸۳).

تعاریف:

سازمان‌های غیردولتی (مردم‌نهاد / سمن‌ها): با توجه به تنوع و گستره فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی، تعاریف مختلف و متنوعی از آن ارائه شده است. از دیدگاه بانک جهانی، سازمان‌های غیردولتی شامل مؤسسه‌های خصوصی هستند که از توسعه بین‌المللی پشتیبانی می‌کنند. آن‌ها گروه‌های محلی هستند که در سطح منطقه‌ای یا ملی سازماندهی شده‌اند. تعاونی‌های مستقل، انجمن‌های مذهبی، انجمن‌های اجتماعی، انجمن‌های خدماتی و گروه‌های زنان شامل سازمان‌های غیردولتی می‌شوند.

در تعریف دیگر، سازمان مردم‌نهاد، تشکیلی از گروه‌های داوطلب مردمی، غیردولتی و غیرانتفاعی و هدف آن رفع نیاز کل جامعه یا گروه‌هایی از جامعه است. این دسته از سازمان‌ها، نهادهای مستقل، انعطاف‌پذیر، دموکراتیک، غیرانتفاعی و مردمی، به منظور توانمند کردن گروه‌های محروم هستند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

«جودیت تدر» (۱۹۹۲) اشاره می‌کند که سازمان‌های غیردولتی اغلب خود را در مقابل مفهوم دولت تعریف می‌کنند. دولتی که گفته می‌شود بزرگ، سخت، غیرقابل انعطاف، بوروکراتیک، سلسله‌مراتبی و ناتوان در رسیدگی به فقیران (در معنای عام محروم) است (درزی‌نیا و امیری، ۱۳۸۸).

«شورای اروپا»، سازمان‌های غیردولتی را جمعیت‌ها، جنبش‌ها یا گروه‌هایی می‌داند که مستقل از دولت بدون قصد منفعت‌طلبی و در جهت دفاع از منافع خاص چون مسائل شغلی، اجتماعی، فرهنگی، انسان‌دوستی و... تشکیل شده‌اند (خزاییلی پارسا، ۱۳۸۳).

براساس تعریف «سازمان ملی جوانان»، سازمان غیردولتی نهادی است با اهداف خیرخواهانه، دارای شخصیت حقوقی مستقل، غیر دولتی و غیرانتفاعی که برای انجام فعالیت‌های داوطلبانه با گرایش‌های غیرسیاسی و براساس قانونمندی و اساسنامه مدون و رعایت چارچوب قوانین موضوعه کشور و مفاد آئین‌نامه اجرایی آن فعالیت می‌کنند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

معضل اعتیاد و ابعاد آن موجب شده است که دولت‌ها به‌عنوان مراجع و متولیان اصلی، نتوانند در تمام حوزه‌های این معضل اثرگذاری مقتدرانه‌ای داشته باشند. بنابراین، به این نتیجه رسیده‌اند که با تقویت تشکل‌های غیردولتی مردمی در این فرایند، از مشارکت اعضای جامعه در کنار سایر نهادها چون خانواده، آموزش و پرورش و... بهره‌جویند.

به قول «پارسونز» هر جامعه یا نظام اجتماعی مجموعه‌ای متشکل از افراد و گروه‌های مختلف است که در تعامل تنگاتنگ با یکدیگر قرار دارند و به واسطه استحکام روابط درونی خود که به سازمان‌های اجتماعی موسوم است، به حیات خود ادامه می‌دهد.

این سازمان‌های اجتماعی مجموعه‌ای مرکب از اجزا مختلف است که هر یک عهده‌دار وظایف معینی در آن هستند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲) و از آنجا که دولت‌ها از منظر جامعه‌شناسی با توجه به کارکردهایشان از نهادهای هر جامعه محسوب می‌شوند و به واسطه تعاملی که می‌توانند با سایر نهادها از جمله تشکل‌های مردمی داشته باشند؛ قابل تأمل و بررسی است.

سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان یکی از محورهای ارتقاء مشارکت در جوامع نقش اساسی دارند و همواره نقش مسئولانه و سازنده‌ای ایفا می‌کنند و در دستور کار به‌عنوان منشور جامعه جهانی در خصوص چگونگی مقابله با چالش‌های قرن ۲۱ (مورد تصویب ۱۷۸ کشور از جمله جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است)؛ سازمان‌های غیردولتی و غیرانتفاعی را به‌دلیل توان و حضور دائم در عرصه‌های مختلف نماینده دائمی گروه‌های اجتماعی قلمداد می‌کنند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

در ایران نیز در ماده ۱۵۷ برنامه سوم و ماده ۱۴۰ برنامه چهارم توسعه به حمایت از سازمان‌ها توجه شده است و هر ساله میلیاردها ریال به‌طور مستقیم و غیرمستقیم صرف تشکیل و تقویت این سازمان‌ها می‌شود (عطاپور، ۱۳۸۹).

در این میان، گرایش جوانان به تشکل‌های غیردولتی در حد چشمگیری رو به گسترش نهاده است، به‌طوری که سازمان ملی جوانان در سال‌های اخیر با انبوهی از متقاضیان تأسیس مواجه بوده است (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

سازمان‌های مردم نهاد (به شکل رسمی) به‌رغم عمر کوتاه خود، از گستردگی چشمگیری در محورهای مختلف برخوردارند و با توجه به ویژگی‌هایی چون غیردولتی و غیرانتفاعی بودن و مشارکت داوطلبانه اعضا و تأثیر و تأثری که در سایه تعامل با سایر نهادهای هر جامعه در حل معضلات و مشکلات موجود آن دارد؛ در کنار سایر نهادها می‌تواند نقش سازنده‌ای داشته باشد.

سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان یکی از بازوهای اجرایی دولت‌ها می‌توانند به‌عنوان کارآمدترین واسطه برای انتقال مطالبات مردمی (در اینجا پیشگیری از گرایش افراد به اعتیاد) به دولت‌ها و حکومت‌ها ایفای نقش کنند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

از این‌رو، با توجه به اهمیت و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در پیشگیری از اعتیاد، ضرورت مطالعه‌های در این زمینه به‌نظر می‌رسد.

سازمان‌های مردم نهاد؛ ریشه‌های پدید آمدن (گذری بر پیدایش سمن‌ها در ایران و جهان):

اگرچه انجمن‌های داوطلبانه شهروندان در سراسر تاریخ وجود داشته‌اند، لیکن سازمان‌های غیردولتی امروزی در دو قرن اخیر توسعه یافته‌اند. یکی از اولین سازمان‌های این‌چنینی، صلیب سرخ جهانی است که در سال

۱۸۶۳ تأسیس شد. عبارت «سازمان‌های غیردولتی» اولین بار در سال ۱۹۴۵ با تأسیس سازمان ملل متحد به‌وجود آمد (ویکی‌پدیا، ۱۳۸۹).

بعد از جنگ جهانی دوم و در شرایط خاصی که جهان نیازمند بازسازی بود، اهمیت سازمان‌های غیردولتی به مرحله جدیدی وارد شد، به‌طوری که تعامل دولت‌ها با سازمان‌های غیردولتی به یکی از معیارهای دموکراتیک بودن آن‌ها تبدیل شد.

امروز نیز این دیدگاه تداوم دارد که اگر دولت با سازمان‌های غیردولتی فعال در کشور خود تعامل مثبت و سازنده داشته باشد، نشانگر توسعه یافتگی و دموکراتیک بودن آن دولت است (امیری، ۱۳۸۶). هر چند تشکل‌های غیردولتی به‌طور سنتی از دیرباز در تمامی جوامع وجود داشته‌اند و فعالیت‌های مختلفی را عهده‌دار بودند. با این وجود، این گروه‌ها از انسجام لازم برخوردار نبوده‌اند و نقش تعیین‌کننده‌ای در سیاست‌گذاری‌هایی که از سوی حکومت‌ها اعمال می‌شده نداشته‌اند.

تنها در نیم قرن اخیر به‌ویژه از اواسط دهه ۱۹۷۰ شکل نوینی از این تشکل‌ها به‌وجود آمد و فعالیت‌های آن‌ها به‌ویژه در جوامع توسعه یافته گسترش یافت و حتی مرزهای ملی را درنوردید و به اقصی نقاط جهان کشیده شد و جوامع دیگر را تحت تأثیر قرار داد (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲). گزارش تهیه شده توسط سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۵ نشان می‌دهد که در آن زمان قریب به ۲۹۰۰۰ سازمان مردم‌نهاد بین‌المللی وجود داشت و تعداد چنین سازمان‌هایی در داخل کشورها که فعالیت داخل کشوری داشتند از این رقم بالاتر است، به‌طوری که حدود دو میلیون سمن در آمریکا فعالیت می‌کنند که بیشتر در ۳۰ سال گذشته تشکیل شدند.

روسیه نیز ۴۰۰۰ سمن دارد و در هند دو میلیون سمن در حال فعالیت هستند و تنها در کنیا ۲۴۰ سمن در هر سال تأسیس می‌شود (ویکی‌پدیا، ۱۳۸۹).

علاوه بر کشورهای توسعه یافته چون فرانسه، آلمان و اسپانیا که عمر سمن‌ها در آن‌ها ریشه‌دار است، در سایر کشورها از جمله کشورهای درحال توسعه می‌توان به مصر، ترکیه، اردن، کاستریکا، بنگلادش، مالزی و... در این زمینه اشاره داشت.

از سال ۱۹۶۸ طی قطعنامه شورای اقتصادی سازمان ملل، زمینه نهادینه شدن سازمان‌های غیردولتی در کشورها شدت یافت (امیری، ۱۳۸۶) و جایگاه مشورتی برای سمن‌ها فراهم شد تا در بسیاری از مسائل مهم و تخصصی در مقام مشاوره برآیند و از حدود نظری وارد مرحله اجرائی و عملی شوند (گلشن پژوه، ۱۳۸۱).

درخصوص تشکل‌های جوانان نیز شاید بتوان گفت، اولین برخورد رسمی و نظام‌مند در رابطه با جوانان مربوط به قطعنامه ۲۰۳۷ سازمان ملل در سال ۱۹۶۵ است که در این بیانیه تحت‌عنوان «ترویج آرمان‌های صلح، تفاهم و احترام متقابل میان ملت‌ها و جوانان» در رابطه با جوانان مشارکت، صلح و توسعه را مورد تصویب و تأکید قرار داد و بعدها در سال ۱۹۸۵ طی قطعنامه‌ای آن سال را «سال بین‌المللی جوانان، مشارکت توسعه و صلح» نامید و گروه‌های سنی، اجتماعی و فرهنگی جوانان مورد توجه ویژه قرار گرفتند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

با توجه به چالش‌های روزافزون جوانان و اینکه جوانان یکی از منابع انسانی در تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فن‌آوری و... هستند، سازمان ملل در سال ۱۹۹۵ طی قطعنامه‌ای تحت‌عنوان «برنامه عمل جهانی برای جوانان تا سال ۲۰۰۰ و پس از آن» توانست گامی مهم در راه پیوند جوانان و سازمان‌های غیردولتی بردارد (امیری، ۱۳۸۶) و زمینه‌ساز رشد و توسعه بسیاری از سمن‌های جوانان در محورهای آموزشی، ورزشی،

کشور، سازمان بهزیستی، دفتر مشارکت زنان و سازمان حفاظت از محیط زیست صادر شده است (عطا پور، ۱۳۸۹).

به موازات رشد سازمان‌های غیردولتی، با توجه به جوان بودن جمعیت و تأثیر مشارکت جوانان در قالب تشکلهای غیردولتی در ابعاد مختلف توسعه کشور و به استناد ماده ۱۵۷ قانون برنامه سوم و ماده ۱۴۰ قانون برنامه چهارم توسعه، سازمان ملی جوانان به عنوان دستگاه تخصصی به منظور صدور مجوز فعالیت چنین تشکلهایی انتخاب شد. با توجه به مطالب بالا، مشاهده می‌شود، به رغم عمر کوتاه تشکیل سمن‌ها در ایران (به شکل رسمی و نظام‌مند (کمتر از دوده)، از رشد کمی مطلوبی برخوردار بوده‌اند، لیکن باید پذیرفت که هنوز در اول راه هستیم و شایسته است جهت رسیدن به کیفیت مطلوب، از تجربیات سایر کشورهایی که در تشکیل سمن‌ها پیشینه‌ای طولانی‌تر دارند؛ بهره بگیریم.

ویژگی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد:

سازمان‌های مردم‌نهاد مانند سایر نهادها و نظام‌ها دارای یک‌سری خصایص و ویژگی‌هایی هستند که به اختصار بدان اشاره می‌شود:

۱- غیرانتفاعی بودن: بدین معنا که با انگیزه سودجویی و کسب منفعت به وجود نمی‌آیند. ممکن است برخی از این سمن‌ها در کارهای بازرگانی هم وارد شوند و تولید سود و سرمایه کسب کنند، لیکن این منافع برای شخص یا اشخاص نیست و سود عاید از آن فقط در جهت مأموریت‌های سمن به مصرف می‌رسد.

۲- داوطلبانه بودن اعضا: عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد داوطلبانه است و افراد در مشارکت با این سازمان‌ها مختارند.

۳- برخورداری از شخصیت حقوقی: این سازمان‌ها دارای شخصیت حقوقی و مستقل از دولت هستند و در چارچوب اساسنامه، قوانین و آیین‌نامه‌های مربوط به سمن به فعالیت می‌پردازند.

۴- مدیریت دموکراتیک و مشارکتی: فرایند اداره سمن‌ها به عکس اداره دولت‌ها از پایین به بالا و مشارکتی است و اعضا همواره بر عملکرد مدیران نظارت دارند.

۵- خودگردان بودن: سمن‌ها از نظر مالی خودگردانند. هر چند ممکن است از افراد خیر و سازمان‌های بین‌المللی کمک‌هایی دریافت کنند یا دولت‌ها بودجه‌ای به آن‌ها اختصاص دهند، لیکن این کمک‌ها به گونه‌ای نیست که استقلال آن‌ها را به خطر بیندازد و آن‌ها را از تعهدات اجتماعی و اهدافشان دور کنند.

۶- غیرسیاسی بودن: سمن‌ها تعهدات اجتماعی دارند و تأسیس چنین تشکلهایی با تأسیس احزاب سیاسی متفاوت است (سعیدی، ۱۳۸۱). دانشگاه‌های پکیز با مطالعه روی سمن‌های ۴۰ کشور ویژگی‌های زیر را ارائه کرده است:

تأمین هزینه‌ها از طریق کمک‌ها و مساعدت‌های مردمی، عضویت و فعالیت غیراجباری و بدون چشمداشت مادی اعضا، عام‌المنفعه بودن کالاها یا خدمات تولیدی سمن‌ها، عدم توزیع سود خالص میان متولیان سازمان، نظام‌مندی و نهادینه بودن و تثبیت یافتن سمن‌ها، خصوصی و غیردولتی بودن و استقلال و خودگردان بودن (امیری، ۱۳۸۶).

هدف و تعهد مشترک داشتن، قانونمندی، داشتن برنامه مشخص، جلب مشارکت و عضوپذیری، داشتن هویت و شخصیت مستقل، از جمله ویژگی‌های بارز تشکلهای غیر دولتی (خاصه تشکلهای جوانان) از دیدگاه سازمان ملی جوانان است (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲).

خیریه، عمرانی، زیست‌محیطی، درمانی، اقدامات پیشگیرانه و... در بسیاری از کشورهای مختلف توسعه یافته و در حال توسعه در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی شود.

در ایران نیز فعالیت‌های هدفمند و سازمان‌یافته اجتماعی براساس انگیزه‌های عاطفی و مذهبی از سالیان دور مرسوم بوده است (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲) و کار داوطلبانه و بشردوستانه در ایران تاریخی طولانی دارد و گروه‌های خیریه مردمی همواره نقش اساسی در یاری رساندن به افراد نیازمند ایفا کرده‌اند (درزی‌نیا و امیری، ۱۳۸۸) و فرهنگ یاری‌گری در ایران که براساس تشکلهای مردمی است، سابقه طولانی دارد (ارکیا، ۱۳۷۴).

پایه‌های ابتدایی و اولیه سازمان‌های غیردولتی را در ایران می‌توان به صورت مشارکت مردمی در امور مربوط به اداره خانوارهای بی‌سرپرست، دستگیری از مستمندان، تأسیس پرورشگاه، دارالمجانین، درمانگاه، مدرسه و... که توسط افراد خیر و معتمدین محلی تأسیس و اداره می‌شد، دانست (دفتر مشارکت و بسیج مردمی، ۱۳۷۷).

مساجد، تکایا و هیئت‌های مذهبی، از نهادهای غیردولتی سنتی و قدیمی هستند و پس از آن صندوق‌های قرض‌الحسنه، خیریه‌ها، انجمن‌های اسلامی در دوران بعدتر و سپس اتحادیه‌ها و اصناف صنفی و مهندسی اشکال جدیدتر نهادهای مردمی قلمداد می‌شوند (ویکی پدیا، ۱۳۸۹).

براساس مدارک تاریخی به دست آمده از شهر بابل، در مرکز این شهر معبد بزرگی قرار داشته است که اداره امور آن به عهده کاهنان بوده است و آنان نقش مهمی در اداره امور شهرها داشته‌اند و به میزان بسیار زیادی سبب اتحاد و یکپارچگی مردم می‌شده‌اند. بیشتر پادشاهان سلوکی از دخالت مستقیم در امور داخلی شهرها پرهیز می‌کردند و امور داخلی شهرها توسط شورای شهر اداره می‌شد و شهروندان از آزادی ابراز عقیده برخوردار بودند. ریشه‌دارترین نهاد مدنی در ایران هیئت‌های مذهبی و عزاداری هستند که عمر آن‌ها به بیش از ۴۰۰ سال می‌رسد (قدیانی، ۱۳۷۶) و شناخته شده‌ترین نهاد مدنی در دوران معاصر انجمن خیریه ارامنه در جامعه مذهبی ایران است (امیری، ۱۳۸۶).

مطالعات و شواهد نشان می‌دهد، تشکلهای غیردولتی در ایران در دوران مختلف فراز و نشیب‌های زیادی داشته است و در دوران پارتیان و ساسانیان متوقف شده و در دوره‌های بعدی چندان از رشد قابل توجهی برخوردار نشده و تنها در سال‌های اخیر رشدی نسبی کرده است.

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، در شهریور ماه ۱۳۵۸ موضوع رسمیت دادن و حمایت از فعالیت‌های انجمن‌های علمی، مؤسسه‌های غیرانتفاعی و مجامع غیرسیاسی توسط دولت موقت به تصویب رسید (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲)، لیکن اقدامات اساسی و نظام‌مند در زمینه تشکیل سمن‌ها و مشارکت آن‌ها در ایران با استناد ماده ۱۳۸ قانون اساسی به یک دهه اخیر، یعنی در بهمن ۱۳۸۱ پس از تصویب آیین‌نامه اجرایی، تأسیس و فعالیت سمن‌ها در ایران برمی‌گردد.

از سال ۱۳۷۶ اقداماتی برای توسعه این سازمان‌ها صورت پذیرفت و براساس یک برآورد بین سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۵۸ تعداد سمن‌ها در ایران ۱۵ برابر شده است (جمشیدی، ۱۳۸۸).

طی یک سرشماری در سال ۱۳۸۳ نزدیک به ۶۸۴۸ سمن دارای مجوز در ایران مشغول به فعالیت بودند (درزی‌نیا و امیری، ۱۳۸۸) و در گزارش دیگری، هم‌اکنون بیش از ۳۷۰۰۰ سازمان غیردولتی ثبت شده‌اند که ۱۷۰۰۰ مورد در نیروی انتظامی، ۲۰۰۰ مورد در سازمان ملی جوانان و ۱۷۰۰ مورد در وزارت علوم ثبت شده و مجوز مقادیر دیگر توسط وزارت

انواع سازمان‌های غیردولتی (براساس دامنه فعالیت):

سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی: فرامرزی هستند و از چند کشور مختلف می‌توانند عضوگیری کنند مانند: پزشکان بدون مرز، صلیب سرخ و خبرنگاران بدون مرز و...

سازمان‌های غیردولتی منطقه‌ای: اگرچه فرا مرزی هستند، اما دامنه فعالیت آن‌ها به یک قاره یا منطقه خاص محدود می‌شود، مثل: سازمان‌های مدنی آسیای مرکزی و...

سازمان‌های غیردولتی ملی: در چارچوب مرزهای یک کشور خاص فعالیت می‌کنند، مثل: سازمان نظام مهندسی کشاورزی، انجمن حمایت از کودکان و...

سازمان‌های غیردولتی شهری: که محدوده فعالیت آن‌ها در سطح یک شهر است، مثل: اتحادیه‌های صنفی و...

سازمان‌های غیردولتی محلی: که محدود به یک منطقه در یک کشور یا یک شهر یا یک محله یا یک روستاست و دامنه فعالیت‌های آن‌ها محدود است، مثل: نهادهای مذهبی مساجد یا کلیسا و صندوق تعاونی محل و...

(امیری، ۱۳۸۶ و درزی نیا و همکاران، ۱۳۸۸).

نکته قابل توجه در خصوص تشکل‌های غیردولتی فعال در حوزه پیشگیری از اعتیاد آنکه، این دسته از سمن‌ها با توجه به پتانسیل بالقوه موجود در خود، از یک‌سو و گسترش اعتیاد در سطح جهانی از سوی دیگر و پیامدهای مخربی که اعتیاد می‌تواند بر پیکره جوامع انسانی وارد کند؛ این بستر و توان در این دسته از سمن‌ها وجود دارد تا در سطوح مختلف محلی، شهری، ملی و منطقه‌ای و بین‌المللی به فعالیت بپردازند و این همه محقق نمی‌شود، مگر آنکه دولت‌ها با اعتماد و فراهم کردن هرچه بیشتر زمینه فعالیت این سمن‌ها به حمایت بیشتر مادی و معنوی آن‌ها بپردازند.

بررسی مشارکت سازمان‌های غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد:

معضل اعتیاد به موادمخدر که امروزه شالوده اجتماعات بشری را متزلزل کرده مختص کشور خاصی نیست و همه کشورهای به‌نوعی با آن درگیرند و به دلیل پیچیدگی ابعاد مختلف اعتیاد و قاچاق موادمخدر به‌رغم تلاش‌های فراوان و صرف بودجه‌های دولتی و بین‌المللی، دولت‌ها به‌تنهایی قادر به یک مبارزه ثمربخش و رسیدن به مقصد نهایی نیستند.

واکنش جامعه به معضلات مرتبط با سوءمصرف مواد یا متمرکز بر رویکردی درمانی است (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵) و تا همین چند سال پیش نیز سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی از جمله ایران در مبارزه با موادمخدر و کاهش تقاضا بیشتر رویکردی مقابله‌ای و رسمی داشتند تا رویکردی پیشگیرانه.

هزینه بالا و تأثیر قابل تردید این رویکردها موجب برانگیخته شدن علاقه فزاینده‌ای به امر پیشگیری شده است، تا جایی که یکی از مؤلفه‌های ضروری برای سوءمصرف مواد تلقی می‌شود (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵).

سازمان‌های غیردولتی با توجه به نقش مهمی که در توسعه انسانی جوامع دارند (امیری، ۱۳۸۶) به‌عنوان مجامع تأثیرگذار در این حوزه به مشارکت دولت شتافته‌اند تا بتوانند بر کاهش آمار وحشتناک اعتیاد تأثیر بگذارند (رفیعی، ۱۳۸۷) که مصداق بارز آن‌را می‌توان فعالیت‌های انجمن NA (معتادان گمنام) در سطح ایران و جهان دانست.

سمن‌ها کانال ارتباطی بین مردم و دولت هستند و به‌دلیل ماهیت مردمی و دوری از فضای بوروکراسی و مسائل پیچیده اداری، راحت‌تر می‌توانند با

گروه‌های هدف خود ارتباط برقرار کنند (رحیم‌نظری، ۱۳۸۸). در کشورهای پیشرفته دنیا سمن‌ها به‌دلیل برآمدن از دل مردم، بیشترین مسئولیت را در پیشگیری و حتی درمان این بیماری خانمان‌سوز برعهده دارند (رفیعی و همکاران، ۱۳۸۷) و بنابر گفته فتح‌اللهی، مشاور دبیرکل ستاد مبارزه با موادمخدر در امور جوانان، در ایران ۱۲۰۰ تشکل در حوزه‌های درمان، پیشگیری و حمایت اجتماعی فعالیت دارند و بیش از ۷۰ درصد معتادان در NGOها بهبود پیدا می‌کنند (برنا نیوز، ۱۳۸۹).

ایران نیز طی تدوین قانون برنامه چهارم توسعه در ماده ۱۴۰ این قانون، اجرای بسیاری از بخش‌های برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به جلب مشارکت و همکاری تشکل‌های غیردولتی اختصاص داده است (نوری نشاط، ۱۳۸۸) و در جز ۶ بند (ز) ماده ۹۷ قانون برنامه چهارم توسعه به‌طور خاص به تقویت نقش مردم و سازمان‌های غیردولتی در پیشگیری و مبارزه با اعتیاد اشاره شده است (قاسمیان، ۱۳۸۹).

سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان عاملان مبارزه با موادمخدر به دو صورت می‌توانند به رسالت خود در جامعه عمل کنند:

آن‌ها می‌توانند در درجه اول، با انجام اطلاع‌رسانی و آموزش‌های لازم در جامعه (رفیعی، ۱۳۸۷) طی فرایند آگاه‌سازی، که به مجموعه عملیات بین‌بخشی و ارتباطی برای متقاعد کردن مردم به اصلاح عقاید، احساس‌ها و رفتارهای مشکل‌آفرین (نوشین عمرانی، ۱۳۷۹) و مجموعه فعالیت‌هایی که به‌منظور به حداقل رساندن پیدایش مواد جدید سوءمصرف اطلاق می‌شود (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵) به پیشگیری از گرایش افراد به اعتیاد بپردازند (سطح اولیه).

در درجه دوم، آن‌ها می‌توانند با ارائه خدمات مختلف به معتادان، شرایط درمان را برای آن‌ها فراهم و از آن‌ها مراقبت‌های لازم را برای جلوگیری از بازگشت مجددشان به‌عمل آورند (رفیعی، ۱۳۸۷).

سمن‌ها می‌توانند در سطح اولیه پیشگیری دو نقش «زمینه‌ساز» و «عامل» داشته باشند (رفیعی، ۱۳۸۷). بدین معنا که در نقش نخست، سمن فعال در حوزه پیشگیری از اعتیاد به‌تبع آموزش‌هایی که به اعضای خود می‌دهد، آن‌ها را در مقابل آسیب‌ها مصون می‌کند. در نقش «عامل» نیز در چارچوب رسالت و اهدافی که سمن بر پایه آن‌ها بنا شده، ضمن عهده‌دار شدن مأموریت‌های خود و انجام فعالیت‌های اجرایی پیشگیرانه در سیاست‌های پیشگیری از اعتیاد مشارکت کند.

هر یک از سازمان‌های مردم‌نهاد در ایفای نقش خود می‌توانند دو نوع جهت‌گیری «مثبت» یا «مشارکتی» و «منفی» یا «مقابله‌ای» داشته باشند (رفیعی، ۱۳۸۷).

در جهت‌گیری مثبت یا مشارکتی، سازمان‌های غیردولتی در شرایطی که دولت‌ها دغدغه و تمایل به برقراری و گسترش رسالتی جهت حل معضلی مانند حفظ محیط‌زیست یا پیشگیری و مبارزه با اعتیاد و... را دارند، همگام و هم‌نوا با دولت مشارکتی فعالیت می‌کنند.

در جهت‌گیری منفی یا مقابله‌ای، سمن‌ها در جهت اهداف خود فعالیت می‌کنند، ولی در شرایطی است که دولت‌ها بنا به دلایلی به موضوع مورد فعالیت سمن‌ها به‌طور مثال، حقوق زنان یا شیوع اعتیاد در سنین پائین و... تمایل و توجه‌ای نشان نمی‌دهند و سمن‌ها با تحت فشار قرار دادن دولت تلاش می‌کنند آن‌ها را در مسیر اهداف خود قرار دهند؛ مثل فعالیت‌های انجمن صنفی روزنامه‌نگاران یا سینماگران در خصوص حمایت بیمه‌ای و قانون بازنشستگی در دولتی که توجه چندانی به آن‌ها نمی‌شود.

نکته حائز تأمل در مشارکت سازمان‌های غیردولتی آنکه، اگر قرار است این تشکل‌ها به‌عنوان عوامل اجرایی و عملیاتی در حل یک آسیب، معضل

مطالب تسلط کافی داشته و مهارت‌های ارتباطی مناسب مثل راحتی در ارتباط گروهی را داشته باشند (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵). ضروری است که سمن‌ها در استفاده از افراد جهت اجرای اقدامات پیشگیرانه ضمن بهره‌گیری از افراد متخصص در این حوزه موارد ذکر شده را لحاظ کنند.

اقدامات پیشگیرانه باید در معرض ارزشیابی‌های عمومی باشند؛ برنامه‌های پیشگیری که همانند بچه‌ای جدید در محل هستند، باید تحت ارزشیابی مستمر و جامع قرار گیرند (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵). ارزشیابی مستمر برنامه و اقدامات پیشگیری برای سمن‌ها ضرورت دارد و سمن‌ها ضمن اثربخشی از وضعیت عملکرد خود آگاه می‌شوند و به نقاط قوت و ضعف در اجرای برنامه پی می‌برند.

علاوه بر موارد فوق، انتخاب شیوه‌های مناسب و جذاب و استفاده از امکانات رسانه‌ای چون بروشور، عکس و... بهره‌گیری از افراد مرجع و مهم‌تر از همه خاصه در جمعیت هدف جوانان استفاده از همسالان می‌تواند سمن‌ها را در نیل به اهدافشان یاری رساند.

درگیر کردن افراد محله یا منطقه، نیز می‌تواند کارساز باشد. طی این فرایند در آن اعضا در همه‌ی مراحل تدبیر، تدوین و گسترش برنامه‌هایی که برای بهبود شرایط خود اندیشیده‌اند جای خود را پیدا می‌کنند. درگیری محله مفهومی فراتر از مشارکت محله است و در این فرایند افراد نقش خود را پیدا و مسئولیتی را تقبل می‌کنند (موسوی چلک، ۱۳۸۵).

همچنین با توجه به نوع فعالیت سمن‌ها در این سطح از پیشگیری و تأثیری که مطالعات و شواهد علمی متعدد نشان می‌دهند، تمرکز این تشکل‌ها روی برنامه‌های آموزش مهارت‌های اساسی زندگی، به‌خصوص در گروه هدف نوجوانان و جوانان فرض است.

نتیجه‌گیری:

شواهد تاریخی نشان می‌دهد، رکن اصلی دوام و بقای حیات اجتماعی هر جامعه‌ای منوط به همکاری و مشارکت افراد آن است و دولت‌ها به تنهایی نمی‌توانند در برابر یک معضل، مسئله و آسیبی که پدیدار می‌شود مقابله کنند و نیازمند جلب مشارکت و همکاری گسترده مردم هستند.

یکی از این مسائل، گرایش افراد به اعتیاد است. این معضل به یک معضل جهانی تبدیل شده است و به‌طور تقریبی همه‌ی کشورهای جهان را به‌نوعی درگیر خود ساخته و دولت‌ها را مجبور به تخصیص و صرف هزینه‌های مالی و انسانی کلان در محورهای پیشگیری، درمان و مبارزه با کاهش تقاضا کرده است.

در این شرایط، سازمان‌های غیردولتی با توجه به ویژگی‌ها، توان بالقوه و گستره‌ی فعالیتی که دارند، می‌توانند دولت‌ها را در رسیدن به سر منزل مقصود یاری رسانند. آنچه می‌توان در خصوص نقش تشکل‌های غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد بیان داشت، استناد به ضرب‌المثل «یک دست صدا ندارد» است. چه اینکه تجربه‌ی بحران‌ها، حوادث و پدیده‌های قبلی شاهد این مدعاست که به‌عنوان نمونه‌ی بارز آن در ایران می‌توان به حادثه‌ی زلزله بم اشاره داشت و مشارکت تشکل‌های غیردولتی مردمی را در سطوح مختلف محلی، ملی، فراملی و بین‌المللی یادآوری کرد.

بارها خوانده و شنیده‌ایم، پیشگیری از اعتیاد نیازمند عزم ملی است که به حق نیز چنین است و سمن‌ها می‌توانند با به‌کارگیری نیروهای متخصص و توانمند و شیوه‌های نوین همسو و هم‌نوا با سایر نهادها چون دولت، خانواده و... به مبارزه با این پدیده‌ی خانمانسوز برآیند.

هر چند که تأسیس سازمان‌های مردم‌نهاد در جهان به شکل رسمی و

یا مسئله اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... (در اینجا پیشگیری از اعتیاد) همسو با دولت ایفای نقش کنند، ضروری و بایسته است، با توجه به ویژگی‌های سمن‌ها که پیش از این بیان شد، دولت با کاهش تصدی‌گری خود، مشارکت هر چه بیشتر این تشکل‌ها را در ابعاد مختلف چون ارائه پیشنهاد، برنامه‌ریزی و هدایت، سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری، اجرا و ارزیابی و نظارت جلب کند، چه اینکه مشارکت مردم در روند توسعه و پیشرفت، زمانی محقق خواهد شد که مردم در کلیه مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرا حضور فعال داشته باشند.

سازمان‌های غیردولتی و برنامه‌های پیشگیرانه از اعتیاد:

از اواسط دهه ۱۹۷۰ علاقه‌ی روزافزونی به گسترش راهبردهای پیشگیری به‌وجود آمد (دوپون، ۱۹۷۹) و سازمان‌های غیردولتی در همین دهه حسب تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی رشد و گسترش یافته و بعدها در محورهای مختلف چون در حوزه‌های اعتیاد فعالیت کرده‌اند.

فعالیت سمن‌ها در سطح اولیه پیشگیری از اعتیاد یکی از آن‌هاست. همان‌طور که در تعاریف ذکر شد، هدف پیشگیری در این سطح، آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی است و سمن‌ها می‌توانند در این فرایند با آگاهی از مدل‌های پیشگیری و وضعیت معضل اعتیاد که دارند، همسو با سایر نهادها چون دولت، آموزش و پرورش، خانواده و... به ایفای نقش بپردازند و به جایگاه حرف‌های خود دست یابند؛ لیکن جهت نتیجه مطلوب از تدوین، برنامه‌ریزی و اجرا برنامه‌های پیشگیرانه سمن‌ها رعایت موارد زیر می‌تواند این تشکل‌ها را در رسیدن هر چه بهتر به اهداف و رسالتشان یاری رساند. اقدامات پیشگیرانه باید از اعتبار تجربی برخوردار باشند:

برنامه‌ریزان باید نسبت به فرایندهای تغییرات فردی و اجتماعی آگاهی داشته باشند و تحقیقات سبب‌شناختی و همه‌گیر شناسی موجود را به‌طور کامل بررسی کنند و در مورد شرایط غالب محلی نیازسنجی صورت پذیرد (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵).

سمن‌ها ضمن جمع‌آوری اطلاعات پژوهشی و تلفیق آن با زمینه‌های اجتماعی و نیازسنجی اقدام به اجرای برنامه‌های پیشگیری کنند. برنامه‌های پیشگیری باید آنقدر جامع باشند که به اهداف موردنظر دست یابند:

برنامه باید به‌گونه‌ای جامع طرح‌ریزی شود که متناسب با جمعیت‌های هدف (جوانان، والدین، کودکان، افراد در معرض رفتارهای پرخطر و...) آن‌ها را پوشش دهد و به شکل عمیق طی اختصاص زمان کافی به اجرای برنامه موجب تغییرات مورد نظر شود و از اقدامات مقطعی پرهیز کند.

برنامه‌های پیشگیری باید از هماهنگی درونی و بیرونی برخوردار باشند؛ به این معنا که برای آنکه اقدامات و برنامه‌های پیشگیری با موفقیت همراه باشند، باید نسبت به آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای افراد مختلف آگاه باشند و بر مبنای وضعیت فعلی جمعیت هدف شروع کنند تا از ارسال پیام‌های مبهم جلوگیری شود و پیامی ارائه شود که جمعیت هدف بتواند آن را درک کند. به‌طور مثال، استفاده از فرد تحت‌درمان به‌عنوان سخنران مدعو که می‌تواند ناخواسته حامل این پیام باشد که «صرف‌نظر از اینکه اوضاع چقدر خراب شود می‌توانید از این ابتلاء جان سالم به در برید» (لوئیس و همکاران، ترجمه خادمی و روشن، ۱۳۸۵). یا در محث شناخت و معرفی مواد مخدر، مدرس چنان به تشریح و توضیح می‌پردازد که ممکن است فرد را ناخواسته تشویق به مصرف کند.

اقدامات پیشگیرانه باید با آموزش کامل عوامل اجرایی باشد؛ عوامل اجرایی باید به دقت انتخاب شوند و آموزش ببینند و نسبت به

